

Diferenciácia sociálno–demografickej štruktúry v zázemí mesta Košice z aspektu suburbanizácie

Janetta DICKÁ

Abstract: *Principal objective of contribution is socio-demographic structure of suburban settlements of the Košice city in two periods. First period represents socialism regime and following epoch is post-socialism regime. Suburbanization is process of development of new residential structure, which is concentrated in circumference compact of city or dispersed to many small localities in wide neighborhood of the city. Excessive factors of suburbanization are change in value orientation as far as place housing at upper class and upper middle class population and also development of individual motoring. Suburbanization (as process) propagates most important in post-socialism epoch. Therefore, in present time villages are changing in hinterland of the city in terms of demographical and social structure, also betterment of social status of population.*

Key words: *city, hinterland, suburbanization, social-demographic structure, urban and rural space.*

Úvod

Politicko–spoločenské zmeny v krajinách strednej Európy odštartovali transformačné procesy, ktoré zasiahli všetky oblasti života rurálneho a urbánneho prostredia. Súčasnú formovanie sa post-socialistických krajín na krajiny kapitalistického vzoru umožňuje skúmať a vyhodnocovať dôsledky politických zmien a následných reforiem v hospodárstve krajiny, resp. skúmaných oblastí rurálneho a urbánneho priestoru.

Skúmaným územím je región mesta Košice, resp. košická aglomerácia, ktorú predstavuje územie mesta – mestských okresov Košice I, II, III, IV, a okresu Košice – okolie. Hlavným cieľom príspevku je poukázať na základe výskumu šírenia sa suburbanizačného procesu na území mesta a jeho okolitého prímestského územia na periférne oblasti skúmaného regiónu ako oblasti problémových a upadajúcich regiónov. Na základe využitia kvantitatívnych metód výskum danej problematiky smeroval k upriamaniu pozornosti na intenzitu periférnosti v jednotlivých obciach regiónu.

Metodologické aspekty skúmania a vymedzovania periférnych oblastí

Aplikácia teoretických koncepcií pojednávajúcich o danej problematike vedie k mnohým metodologickým problémom. Metodologické problémy výskumu vymedzovania periférnych oblastí zhrnuli Havlíček T., Chromý P., Jančák V. a Marada M. (2005). Základnou otázkou vymedzenia periférnych oblastí je *vhodný výber indikátorov*, ktoré odzrkadľujú špecifické črty periférnosti. Druhým všeobecným problémom, ktorý do istej miery súvisí s predchádzajúcim, je otázka *hodnotenia vývoja periférnosti*, resp. polarizácie priestoru. Faktory podmieňujúce periférnosť sa totižto v čase menia a vyvíjajú sa i intenzita ich pôsobenia. Posledným metodologickým problémom je *voľba regionálnej úrovne*, na ktorej je podložené skúmanie (napr. dostupnosť informácií na jednotlivých regionálnych úrovniach). S uvedeným problémom súvisí i aplikácia objektívnych a subjektívnych metód. Zatiaľ čo objektívne metódy sú zamerané na skúmanie geografických objektov, subjektívne metódy vychádzajú z „vnímania“ reality. Objektívne vymedzenie periférií je prepojené s využitím kvantitatívnych metód (štatistické metódy, napr. faktorová analýza, zhluková analýza, ...) a subjektívne vymedzenie vyplýva z využitia kvalitatívnych metód (dotazník, rozhovor, ...), t.j. metód negeografických, ale skôr sociologických.

Vymedzovanie periférií má v rámci komplexného štúdia problematiky zaostávajúcich regiónov výrazné postavenie. Z hľadiska voľby metód a vhodných indikátorov existuje veľká rozmanitosť prístupov k tejto problematike.

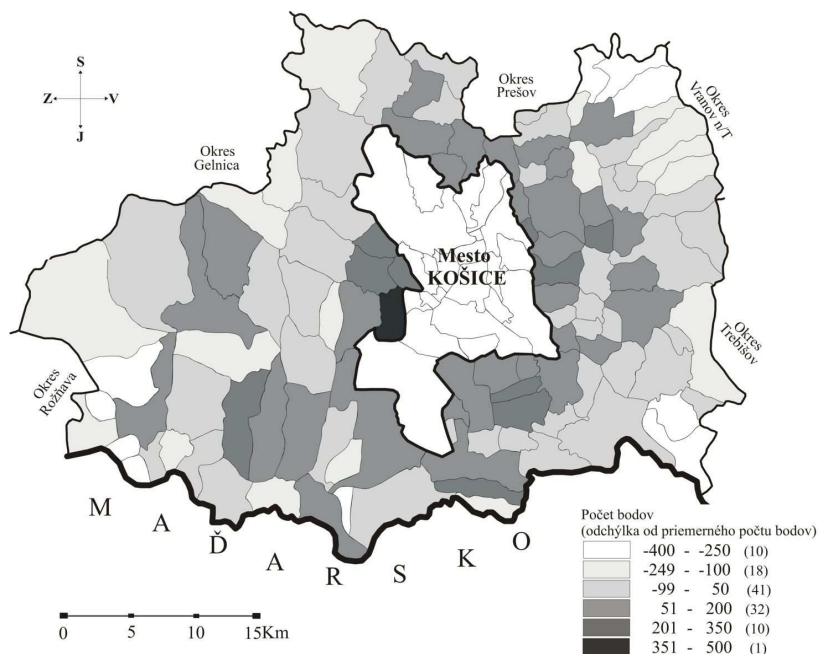
Skúmanie periférnosti daného územia regiónu Košíc bolo založené na *metóde „Poradia“* podľa Perlína R. (1998). Základom metódy bola voľba vhodných sociálno–demografických indikátorov. Pri skúmaní tejto problematiky v súvislosti s procesom suburbanizácie bolo vybraných 13 ukazovateľov (hustota zaľudnenia, index starnutia, podiel ekonomicky aktívnych obyvateľov, podiel ekonomicky

aktívnych obyvateľov odchádzajúcich za prácou, index rastu obyvateľov, index vzdelanosti, časová dostupnosť, motorizácia, internetizácia, veľkosť domácnosti, migračné saldo, nová zástavba, podiel obyvateľov rómskej národnosti), ktoré boli skúmané v 112 obciach okresu Košice-okolie. Hodnoty každého z 13 ukazovateľov pre jednotlivé obce boli štandardizované poradiť podľa veľkosti od najmenšej po najväčšiu hodnotu každého indikátora. V jednotlivých 13 súboroch bolo dvoma spôsobmi prevedené bodovanie. Napr. bodovanie indikátora hustoty obyvateľstva – 1 bod najmenšia hodnota a naopak 112 najväčšia, bodovanie indikátora podielu obyvateľstva rómskej národnosti – 1 bod najväčšia a 112 najmenšia významnosť z hľadiska suburbanizačného procesu v košickej aglomerácii. V prípade, že u niektorého indikátora mali dve alebo viac obcí zhodné hodnoty, tak tieto obce dostali zhodný počet bodov a nasledujúca obec v poradí už dostala počet bodov aký mala v normálnom poradí dostať. Po sumarizácii bodov všetkých ukazovateľov pre jednotlivé obce bol vypočítaný priemerný počet bodov pripadajúcich na jednu obec. Následne bola vypočítaná odchýlka od priemerného počtu bodov, ktorej hodnoty boli rozdelené do 6 intervalov.

Jadrové a periférne oblasti zázemia Košíc

Na základe využitia už skôr spomínanej metódy sa zázemie mesta Košice diferencovalo do rôznych oblastí z hľadiska intenzity periférnosti. Výsledky výskumu potvrdili naše očakávania, kde intenzita periférnosti narastá so vzrastajúcou vzdialenosťou od mesta Košice. Odlišnosti od spomínaného nastávajú v oblastiach s dobre rozvinutou dopravnou infraštruktúrou, t.j. významný železničný uzol v obci Kysak, diaľničná komunikácia v smere na Prešov, cesty I. triedy v smere na Rožňavu a Michalovce.

Na vymedzené oblasti z hľadiska intenzity periférnosti poukazuje *obr.1*. Za periférne regióny zázemia mesta Košice možno považovať 69 obcí skúmaného územia, ktorých odchýlka bola hlboko od priemerného počtu bodov nepriaznivá, resp. sa od priemeru veľmi neodlišovala. Naopak jadrové regióny zázemia mesta sa rozprestierajú na území len 43 obcí skúmanej oblasti.

Obř.1: Periférne a jadrové časti v zázemí mesta Košice (2005)

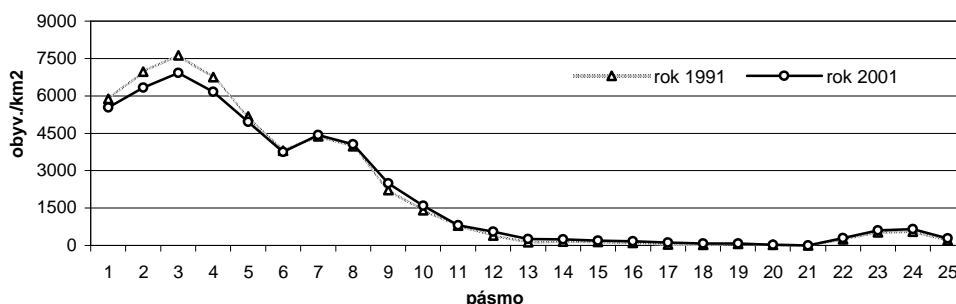
Výsledné rozloženie periférnych oblastí je na rozdiel od jadrových oblastí viac územne diferencované. Jadrové oblasti zázemia mesta sa rozkladajú v tesnom susedstve mesta, kde tvoria viac-menej kompaktnú zónu v oblasti mesta. Prevažná väčšina periférnych oblastí je lokalizovaná v oblastiach tesnej blízkosti so susednými okresmi, kde územie leží mimo hlavných dopravných ťahov. Periférne obce sa

vyznačujú nízkou hustotou zaľudnenia, negatívnym vývojom počtu obyvateľov, nízkou mierou vzdelanosti, príp. vysokým podielom obyvateľov rómskej národnosti. Samozrejme opak bol očakávaný v jadrovom regióne.

Jadrové - suburbanizované oblasti regiónu Košice

Vývoj počtu obyvateľov mesta Košice v období 90. rokov a začiatku 21. storočia má rozmanitý priebeh, v ktorom možno rozlíšiť tri rozličné obdobia vývoja počtu obyvateľov mesta. Pre prvé obdobie 1991–1997 je príznačný vysoký prírastok počtu obyvateľov. Kým k 31.12. 1991 žilo v meste 236 624 obyvateľov, v roku 1997 sa počet zvýšil na 242 170 obyvateľov. V tomto roku mesto dosiahlo historické maximum počtu obyvateľov. Nasledujúce obdobie rokov 1998 – 2000 je typické evolučnou stagnáciou počtu obyvateľov. Od nasledujúceho roku 2001 až po súčasné obdobie možno vo vývoji sledovať už len každoročnú stratu obyvateľov mesta ako dôsledok výrazného poklesu migračného salda a pôrodnosti obyvateľstva. K 31.12. 2005 v meste Košice žilo 234 871 obyvateľov. V porovnaní s historickým maximom k roku 1997 je to strata o 7 299 obyvateľov (Dická, J., 2006). Avšak dekoncentračný vývoj obyvateľstvo mesta zaznamenalo ako celok. Z hľadiska intraurbánnej štruktúry je tento vývoj príznačný hlavne pre centrum mesta a jeho okolie, resp. vnútorné mesto. Periférne mestské časti Košíc zaznamenali opačné vývojové tendencie. Najväčší nárast v počte obyvateľov zaznamenali mestské časti Šaca, Barca, Košická Nová Ves, Pereš a Krásna nad Hornádom.

Zmeny redistribúcie obyvateľstva mesta preukázala aj štúdia Dickej J. (2006), ktorá vychádza z aplikácie Clarkovho modelu opisujúceho rozmiestnenie obyvateľstva v meste ako negatívnu exponenciálnu závislosť od vzdialenosti zo stredu mesta (Graf 1). Zmeny v rozmiestnení obyvateľov je zreteľné vidieť nielen v centre mesta a jeho blízkom okolí. Zníženie hustoty zaľudnenia je dôsledkom prenikania terciérneho sektora, a tým následne vytlačenia obytnej funkcie z historického centra mesta. Zvýšenie hustoty je pozorované v periférnych častiach mesta spôsobené jednak procesom suburbanizácie a jednak doznievajúcim rozvojom bytovej výstavby (počas 90. rokov).

Graf 1: Profil hustoty obyvateľstva mesta Košice v roku 1991 a 2001

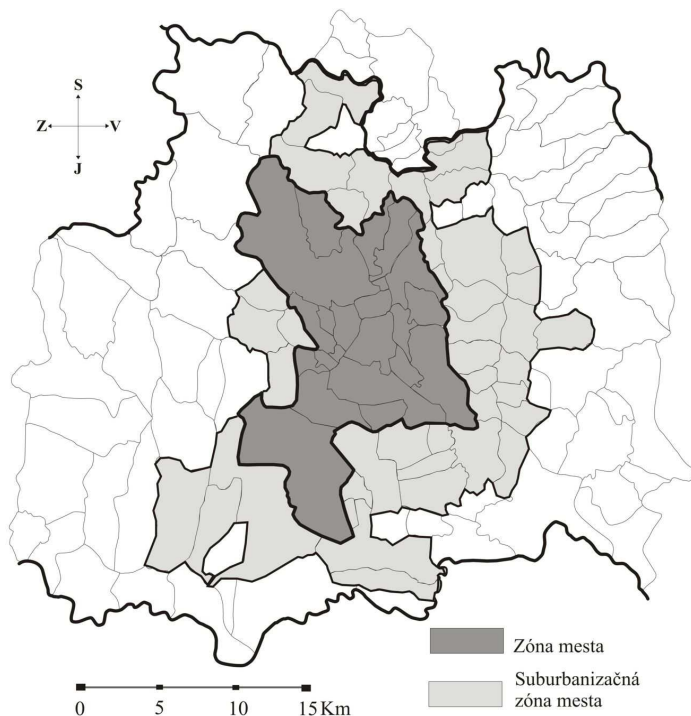
Skúmanie suburbanizačného procesu okolia mesta Košíc preukázalo, že väčšina potenciálnych prejavov suburbanizácie je realizovaná v relatívne úzkej nesúvislej prímestskej zóne mesta. Suburbanizačná zóna okolia mesta bola vymedzená na základe vybraných indikátorov procesu – pozitívny vývoj počtu obyvateľov za sledované obdobie, vývoj migračného prírastku obyvateľov v smere Košice – Košice-okolie, vývoj hustoty zaľudnenia a rozvoj novej zástavby. Popri uvedených indikátoroch boli sledované aj sprevádzajúce ukazovatele poukazujúce na vývoj procesu: vekové zloženie a vzdelanostná štruktúra obyvateľov, podiel rómskeho obyvateľstva, atď.

Tab. 1: Vývoj počtu obyvateľov v suburbanizovanom zázemí mesta Košíc

	1991	1996	2000	2004
Suburbanizovaná zóna	40 712	42 855	44 864	46 887

Suburbanizovaná zóna zázemia Košíc je tvorená územím 40 obcí ležiacich v okrese Košice-okolie. Študované územie sa rozprestiera na 366,81 km², kde k 31.12.2004 žilo 46 887 obyvateľov. Hustota zaľudnenia suburbanizovanej zóny predstavuje 127,8 obyvateľov/km². Všetky skúmané obce zaznamenali počas obdobia 1991 – 2004 pozitívny vývoj počtu obyvateľov. Celkový prírastok v tomto období

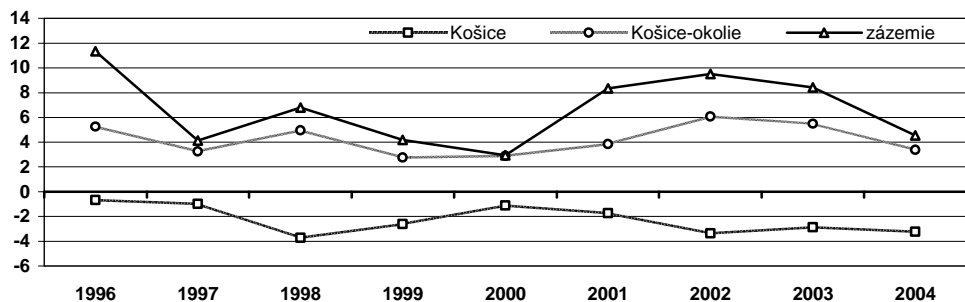
predstavuje 6 175 obyvateľov, t.j. 16,8 obyv./km². Najväčšie prírastky skúmané územie vykazuje až v druhej polovici 90. rokov a začiatkom 21. storočia. Z hľadiska komparácie hustoty zaľudnenia v študovaných obciach najväčšiu hustotu a taktiež aj prírastok zaznamenali obce Valaliky, Čaňa a Sokolany nachádzajúce sa v južnej časti skúmanej zóny. V uvedených obciach sa hustota zaľudnenia pohybovala v 1991 390–246 obyv./km² a 2004 453-290 obyv./km². Naopak najnižšie prírastky majú obce Obišovce, Trst'any nachádzajúce sa v okrajových častiach skúmanej zóny a obce Haniska a Cestice v južnom sektore. Hodnoty hustoty zaľudnenia sú v rozpätí 37–79 obyv./km² (2004).

Obr.2: Jadrová – suburbánna zóna mesta Košice

V priebehu 90. rokov mesto Košice zaznamenáva výrazné zmeny v demografickom pohybe obyvateľstva. Pozvoľný rast mesta bol v druhej polovici 90. rokov vystriedaný poklesom počtu obyvateľov. Avšak populačný nárast bol zaznamenaný v suburbanizovanej zóne mesta. Obrat v migračnej bilancii mesta a jeho zázemia je možné pozorovať už v druhej polovici 90. rokov. Kým mesto migračne svoje obyvateľstvo stráca, zázemie a taktiež aj okres Košice–okolie ako celok zaznamenáva opačný vývoj. Z grafu 2 je možné pozorovať, že v druhej polovici 90 rokov a začiatkom 21. storočia dochádza v zázemí k výrazným migračným ziskom, pričom mesto svoje obyvateľstvo migračným pohybom stráca. Podobný trend migračného prírastku má aj okres Košice – okolie, ale pri podrobnejšej analýze skúmaného javu obce zázemia majú charakter migrácie závislý na vzdialenosti od mesta, dopravného a funkčného napojenia na mesto. Oďľahlejšie regióny sú menej lákavé a v dôsledku tohto faktu populačne skôr strácajú. Najväčšie prírastky košických obyvateľov zázemia vykazuje až v druhej polovici 90. rokov a začiatkom 21. storočia. Za obdobie rokov 1999 – 2004 sa do obcí skúmaného územia prisťahovalo cca 3 310 obyvateľov z mesta Košíc.

V rokoch 1991 a 2004 dochádza v zázemí mesta k výrazným zmenám aj vo vekovom zložení obyvateľstva. Zatiaľ čo predproduktívne obyvateľstvo zaznamenáva výrazné zníženie podielu, produktívna zložka obyvateľstva má opačný vývoj. K najvýraznejšiemu zvýšeniu podielu dochádza v obciach Baška, Kokšov-Bakša, Nižná Hutka, Hrašovík a Trst'any. K zníženiu podielu produktívneho obyvateľstva dochádza len v obci Obišovce. Obce s výrazným podielom obyvateľov v dôchodkovom veku v roku 1991 zaznamenali k roku 2004 výrazné zníženie (Hrašovík, Košické Olšany, Bukovec, Olšovany, ...). Naopak menej výrazné zníženie podielu obyvateľov v dôchodkovom veku zaznamenalo 14 obcí.

Graf 2: Vývoj migračného salda v Košiciach, jeho zázemí a okrese Košice–okolie (%)

Medzicenzové štatistické informácie umožňujú porovnanie vývoja zástavby skúmaných obcí. Vzhľadom ku skúmanému problému sa jedná o posledné obdobie rokov 1991 – 2001. Najväčší nárast výstavby rodinných domov bol zaznamenaný v obciach Čaňa, Valaliky, Malá Ida, Družstevná pri Hornáde a Sady nad Torysou. V súčasnosti výstavba rodinných domov v skúmanom regióne intenzívne prebieha. Avšak intenzita novostavieb klesá so vzrastajúcou vzdialenosťou od mesta Košíc. Nové rezidenčné areály nachádzame v obciach Malá Ida, Budimír, Sokol', Družstevná pri Hornáde, Baška, Ďurďošík a Košické Olšany.

Záver

Hlavným cieľom príspevku bolo poukázať na periférne oblasti zázemia mesta Košice z hľadiska šírenia sa suburbanizačného procesu a poukázať na sociálno-demografickú štruktúru týchto oblastí. Cieľové regióny boli vyčlenené prostredníctvom použitia kvantitatívnej metódy – metóda „poradia“. Samozrejme existuje mnoho ďalších kvantitatívnych metód, ktorými je možné diferencovať periférnosť v regióne. Zvolené kvantitatívne hodnotenie predstavuje len úvodný vstup do problematiky jednak periférnosti a výskumu suburbanizácie. Periférne, resp. jadrové oblasti územia boli vyčlenené na základe vybraných indikátorov, ktoré poukazujú na transformačné procesy jednak v oblasti sociálnej a taktiež i v demografickej oblasti.

Periférnosť zázemia narastá so vzrastajúcou vzdialenosťou od mestského centra a taktiež v regiónoch s nedostatočnou dopravnou infraštruktúrou. Z uvedeného sa periférne, resp. zaostávajúce a problémové regióny vydifereovali v okrajovej východnej, západnej a sčasti i južnej časti skúmaného zázemia mesta Košice. Jadrové územie tvorí takmer kompaktná zóna v susedstve mesta. Pomer počtu obcí medzi dvoma cieľovými regiónmi je nevyvážený. Z celkového počtu obcí len 38,4% tvorí jadrovú časť zázemia. Takmer celé jadrové územie zázemia mesta je poznačené procesom suburbanizácie. Nedostatočné prekrytie výsledku jadrových a suburbanizovaných oblastí je potrebné hľadať v chýbajúcich štatistických informáciách (napr. o novej zástavbe atď.), ktoré pri výskume suburbanizácie boli doplnené terénnym prieskumom. Uvedená problematika výskumu ostáva naďalej otvorená pre ďalšie spracovávanie.

Literatúra

- DICKÁ, J., 2005: Priestorový rozvoj mesta Košice. Geografické aspekty stredoevropského priestoru – zborník príspevků z 13. mezinárodnej konferencie, GEOGRAFIE XVI., Masarykova univerzita v Brně, 160–187.
- DICKÁ, J., 2006: Vývoj rozmiestnenia obyvateľov mesta Košice v rokoch 1991 a 2001 (z pohľadu priestorovej redistribúcie podľa Clarkovho modelu). Slovenská štatistika a demografia, ročník 16, č. 1, 66–80.
- DICKÁ, J., 2006: Suburbanizácia mesta Košice a jeho zázemia. "Geografia v meniacom sa svete", XIV. Kongres SGS, Geografická revue, č.2, Banská Bystrica, 295–309.
- FOGAŠ, A., LACIKA, J., 2006: Košice a okolie. Krásy Slovenska, r. 83, č. 7–8, 10–21.
- GAJDOŠ, P., 2002: Človek, Spoločnosť, Prostredie – Priestorová sociológia. Sociologický ústav SAV, Bratislava, 374s.

- HAVLÍČEK, T., CHROMÝ, P., JANČAK, V., MARADA M., 2005: Problémy periferních oblastí, Univerzita Karlova v Praze, PpF, KSGRR, Praha, 61–73.
- KEMPEN, E. T., 1994: The dual city and the poor: social polarisation, social segregation and life changes. *Urban Studies*, 31, 1994, 995–1015.
- MATLOVIČ, R., 2001: Transformačné procesy a ich efekty v intraurbánných štruktúrach postkomunistických miest. In: Baran, V., (ed.): *Premeny Slovenska v regionálnom a didaktickom kontexte*. Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Matthiae Belii, Geografické štúdie, 8. UMB, Banská Bystrica, 73–81.
- MATLOVIČ, R., 2004: Tranzitívna podoba mesta a jeho intraurbánných štruktúr v ére postkomunistickej transformácie a globalizácie. *Sociológia*, 36, č. 2, 137–158.
- MATLOVIČ, R., SEDLÁKOVÁ, A. 2004: Rezidenčná suburbanizácia v prímestskej zóne Prešova – úvod do empirickej analýzy. *Acta Folia Geographica*, 7. Prešov, Prešovská univerzita.
- NOVOTNÁ, M., 2005: Problémy periferních oblastí. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, 184s.
- PERLÍN, R., 1998: Typologie českého venkova. *Zemědělská ekonomika*, 44, 1998, č.8, 349–358.
- SLAVÍK, V., KURTA, T., 2007: Rezidenčná suburbanizácia v zázemí Bratislavy - nový trend v migrácii obyvateľstva. In: *Forum Statisticum Slovaca*. 3, 2007, č. 3, 201–207.

Príspevok vznikol ako súčasť riešenia vedeckých grantových projektov VEGA 1/2024/05 „Osobitosti vývoja a priestorová diferenciacia humánno-geografických štruktúr v regióne Košíc“, VEGA 1/3063/06 „Formovanie nových sociálno-ekonomických štruktúr v rurálnom a suburbánnom priestore Slovenska“ a VVGS PF UPJŠ 2007 „Transformácia sociálno demografickej intraurbánnej štruktúry mesta v post-socialistickom regióne Európy“.

Differentiation of Social-Demographic Structure in Hinterland of the City Košice in Terms of Suburbanisation

Janetta DICKÁ

Summary: Region of the Košice City and Košice-okolie district is the research territory of this contribution. Main objective is to point out the peripheral areas of research region by suburbanisation process. Exploration of peripheral areas was based on method of sequence by Perlin, R. (1998). The basis of the method is an option of suitable social-demographic indicators. Method of sequence differentiated various areas by intensity of marginality in the hinterland of the city. Research results confirmed our expectation. Intensity of marginality runs up with rising distance from of the Košice city. Map 1 points out peripheral and central regions of hinterland. There were 69 communities identified as peripheral regions in the hinterland of the Košice city by this method. Contrary to that, central regions were identified in 43 communities. Rate between two object target regions is unbalanced. 38,4% of total number of communities represents central path of hinterland. Practically, all the central territory of the hinterland of the city is marked by suburbanization process. Presented research problems are henceforth open for another processing.

Adresa autora:

RNDr. Janetta Dická

Ústav geografie, Přírodovědecká fakulta, Univerzita P. J. Šafárika

Jesenná 5, 040 01 Košice

janetta.dicka@upjs.sk